

Protestanten en hun kerken in Bussum

Klaas Oosterom

In het thema-nummer 'Bussum 1923' (*Bussums Historisch Tijdschrift*, jrg. 39, nr. 2) wordt in het artikel 'De kerken van Bussum' de kerkelijke situatie in Bussum anno 1923 geschetst aan de hand van kerkgebouwen. De veelheid van kerkgenootschappen in de protestantse hoek en de benamingen daarvan zijn voor buitenstaanders vaak moeilijk te doorgronden en geven gemakkelijk aanleiding tot vergissingen en misverstanden. In dit artikel worden de verschillende kerkgenootschappen, zowel landelijk als plaatselijk, genoemd en gekarakteriseerd en worden verbanden gelegd met kerkgebouwen in Bussum omstreeks 1923 en zo nodig ook daarvoor en daarna. Zoveel mogelijk is aangegeven hoe de geloofsbeleving was of is en hoe men in de maatschappij stond.

Protestantisme in Nederland

Voor een goed begrip moeten we ruim vier eeuwen terug. De Reformatie¹ in de 16de eeuw was een beweging die zich keerde tegen de misbruiken in de kerk. Die kerk was de Rooms-Katholieke Kerk met aan het hoofd de paus. Luther en Calvijn zijn de bekendste reformatoren en met name de denkbeelden van Calvijn kregen in de Nederlanden veel aanhang.

Na de keuze van Willem van Oranje tijdens de Tachtigjarige Oorlog voor het protestantisme werd in de Noordelijke Nederlanden het calvinisme leidend. De Gereformeerde Kerk werd de publieke kerk. Om in de maatschappij een achtenswaardige positie te verwerven moest je wel lid zijn van die kerk. De calvinisten namen de kerkgebouwen van de katholieken over. Katholieken, doopsgezinden, lutheranen en ook joden werden wel gedoogd, maar hun kerkgebouwen moesten zo min mogelijk zichtbaar zijn. Schuilkerken werden ze genoemd. In de 17de en 18de eeuw bleef de Gereformeerde Kerk de dominante kerk.

De leer was streng, maar de praktijk was wat minder stringent.

Praktisch iedereen hoorde bij een kerk. Al snel na de Franse inval in de Nederlanden in 1795 hield de publieke 'staatskerk' formeel op te bestaan. Vanaf toen konden ook niet-gereformeerden openbare functies vervullen. De Gereformeerde Kerk kreeg in 1816 een nieuwe naam: Nederlandsch Hervormde Kerk.² Koning Willem I wilde na 1815 deze kerk eigenlijk opnieuw tot een soort staatskerk maken. De staat stelde nog steeds de reglementen vast en betaalde de predikanten, maar met wat ze geloofden en verkondigden bemoeide de staat zich niet (meer). De eerste scheuring in de Nederlandsch Hervormde Kerk was in 1834. Rechtzinnigen³ werden de kerk uitgezet. Die beweging heette de Afscheiding.

Protestanten in Bussum

Bussum werd in 1817 een zelfstandige gemeente, los van Naarden. Praktisch alle inwoners waren katholiek. Tien jaar

later waren er in Bussum enige tientallen hervormden en ontstond ook hier een Hervormde Gemeente. In 1828/1830 kregen ze een kerkgebouw: een verbouwd en uitgebreid kapelletje in het centrum van het dorp. Gaandeweg werd het uitgebreid en ontstond er een kerkje, dat meer dan 100 jaar later de televisiestudio Irene zou worden. In de 20ste eeuw kwam er een grotere kerk. Die Huizerwegkerk, later Vredekerk genoemd, werd in 1914 in gebruik genomen. Wat geloofsrichting betreft was het een behoudende, rechtzinnige gemeente.

De Doleantie⁴ in 1884 was een kerk-scheuring. Het was vooral een reactie op het vrijzinniger wordende klimaat in de Nederlandsch Hervormde Kerk. Journalist, theoloog, predikant, later staatsman Abraham Kuyper was de charismatische voorman. Na een conflict met de Hervormde Kerk riep hij kerkleden op om plaatselijk de reformatie weer ter hand te nemen en de reglementenkerk, zoals hij de Nederlandsch Hervormde Kerk noemde, te verlaten. Ook in Bussum vond deze oproep gehoor. In 1887 scheidde zich een aantal gezinnen af; zij stichtten de Gereformeerde Kerk⁵ van

De hervormde kerk in 1903

Bussum. De volgelingen van Kuyper, neo-calvinisten, waren grotendeels eenvoudige mensen, ook wel 'kleine luyden' genoemd. Nadat ze enkele jaren in een huiskamer kerkdiensten hadden gehouden, bouwden ze in 1891 een eigen kerkje aan de Iepenlaan 6. In 1926 lieten ze aan het Wilhelminaplantsoen de veel grotere Wilhelmina-kerk bouwen.

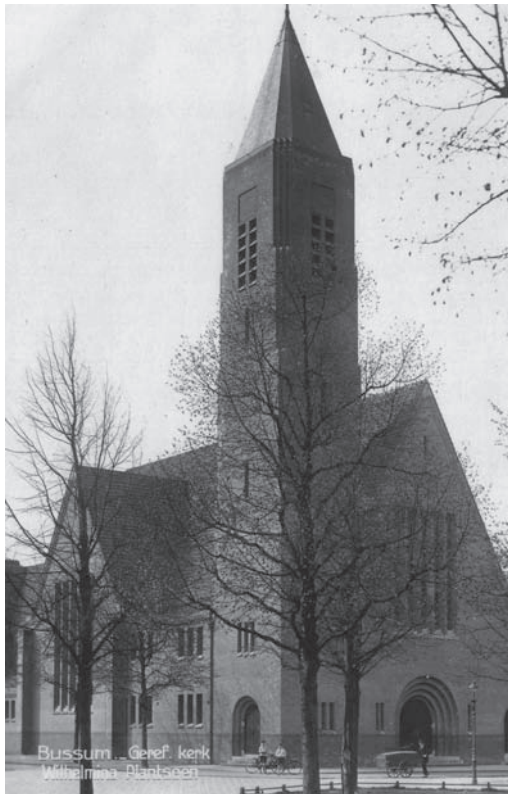
Ook de Afgescheidenen uit 1834 waren inmiddels niet meer zo klein in aantal in Bussum en omstreken. Zij vormden eind 19de eeuw een Christelijk Gereformeerde Kerk. In 1904 bouwden ze in de Nieuwe Englaan in Bussum een kerk (nu Denksportcentrum). In 1929 kochten ze het kerkgebouw aan de Iepenlaan 6 (nu een woonhuis), dat immers door de Gereformeerden was verlaten.

Nog meer kerkgebouwen

Tussen 1880 en 1920 gebeurde er heel veel in Bussum. Bussum groeide in die periode zeer sterk, van enige duizenden inwoners

De Vredekerk aan de Huizerweg hoek Nieuwstraat

De Wilhelminakerk
in 1930

Het (christelijk) gereformeerde kerkje aan Iepenlaan 6 in 2006

tot enige tienduizenden. De meeste nieuwe inwoners kwamen van elders, waren vaak protestants en over het algemeen goed opgeleid, liberaal en ook welgesteld. In diezelfde tijd ontstonden er landelijk in de Nederlandsch Hervormde Kerk stromingen ('richtingen') die zich gaandeweg profileerden. Zo was er een vrijzinnige⁶ richting, een orthodoxe, en een confessionele richting⁷, en een rechtzinnige, bevindelijke groep die dicht bij de gereformeerde stromingen stond. En er was een brede middengroep.

Een aantal nieuwe Bussumers noemde zich ethisch of ethisch-orthodox. Bij hen lag de nadruk op persoonlijk geweten, persoonlijk christendom. Zij kregen geen gehoor bij de Hervormde Gemeente en richtten in 1915 een Vereeniging tot Evangelisatie op. De stuwende kracht in deze kring, Susanne Maria van Woensel Kooy, werd evangeliste. Zij liet in 1921 in haar tuin aan de Meentweg in Bussum een jeugdkapel bouwen (nu woonhuis) waar zij 'kinderkerk' hield. In 1925 bouwde de Vereeniging aan de Nieuwe 's-Gravelandseweg de Spieghelkerk.

Pas na 1940 werd de relatie met de plaatselijke Hervormde Gemeente hersteld.

In de Nederlandsch Hervormde Kerk waren veel leden rechtzinnig, bevindelijk of piëtistisch⁸. Zij wilden de kerk van binnen uit hervormen. Begin 20ste eeuw richtten zij de Gereformeerde Bond in de Nederlandsch Hervormde kerk op. In Bussum is deze groep altijd klein geweest. In 1960 richtte zij een plaatselijke afdeling van de Gereformeerde Bond op en als Geloofsgemeenschap Sion houden ze nog altijd aparte kerkdiensten, 's zondagsmiddags in de Spieghelkerk.

Andere vrijzinnig hervormden voelden zich eind 19de eeuw ook niet meer thuis in de Hervormde Gemeente. Samen met niet-hervormde vrijzinnigen richtten ze in 1882 een afdeling op van de Nederlandse Protestanten Bond (NPB). Na eerst kerk-

lid waren geweest van een Vrije Evangelische Gemeente, stichtten in 1917 ook in Bussum een Vrije Evangelische Gemeente en lieten in 1931 een kerk bouwen aan de Veldweg. In 1959 namen ze het kerkgebouw van het Apostolisch Genootschap aan de Oud-Bussumerweg 70 over.

Plaquette in de Spiegelkerk

diensten belegd te hebben in Concordia, bouwde men in 1915 aan de Iepenlaan een eigen kerkgebouw, vlak bij het (katholieke) Majellaziekenhuis. Dat kerkje heet nu Majellakapel en wordt nog steeds gebruikt door Vrijzinnigen Naarden-Bussum.

Halverwege de 19de eeuw ontstonden in een aantal plaatsen Vrije Evangelische Gemeenten. Het waren rechtzinnigen uit de Nederlandsch Hervormde Kerk, die vrij en zelfstandige wilden zijn. Later vormden ze een bond. Nieuwe Bussumers die elders

De Spiegelkerk, gebouwd door de Vereniging tot Evangelisatie

De kerk van de Nederlandsche Protestantenvbond, nu de Majellakapel, in 1932

Linkerzijde van de kerk van de Vrije Evangelische Gemeente met tegeltableau uit de tijd dat het de Apostolische kerk was

Andere protestantse richtingen

De Reformatie in de 16de eeuw heeft nog meer protestantse geloofsrichtingen opgeleverd: remonstranten, doopsgezinden, luthers en apostolischen.

Nog tijdens de Tachtigjarige Oorlog brak er binnen de Gereformeerde Kerk een conflict uit, dat tijdens de Synode van Dordrecht in 1618/1619 tot een scheiding leidde. Een aantal predikanten vond de leerdwang te groot. Ze leden een nederlaag, werden zelfs veroordeeld en vormden later de *Remonstrantse Broederschap*.⁹ Onder de nieuwe Bussumers en Naarders, die zich hier na 1874 vestigden, waren veel hoger opgeleide en vrijzinnig denkenden, onder wie remonstranten. Aanvankelijk sloten ze zich aan bij de NPB, maar in 1942 stichtten de remonstranten een eigen gemeente en in 1955

De Remonstrantse kerk aan de Koningslaan

bouwden zij een eigen kerk aan de Koningslaan 2b.

De *doopsgezinde beweging* ontstond ook al in de 16de eeuw. De voorman was Menno Simons, een gewezen pastoor. Doopsgezinde gemeenten ontstonden vooral in Friesland en in de Zaanstreek. Doopsgezinden werden aanvankelijk fel bestreden, maar later gedoogd. Ze zijn

vrijzinnig en streven naar geweldloosheid. Begin 20ste eeuw stichtten doopsgezinden in Naarden-Bussum een gemeente en in 1923 lieten zij een kerk bouwen aan de Wladimirlaan 10.

De *lutherse geloofsrichting* heeft vanaf het ontstaan in 16de eeuw vooral in Duitse en Scandinavische landen veel aanhang gekregen. In Nederland veel minder. Eind 19de eeuw stichtten luthers in Naarden-Bussum een Evangelisch-Lutherse Gemeente

De hoeksteen van de doopsgezinde kerk aan de Wladimirlaan

De zwaan, luthers symbool, op de torenspits van de Lutherse kerk aan de Mecklenburglaan

en in 1903 bouwden ze een kerk aan de Mecklenburglaan 50, waar ze tot op heden nog steeds gebruik van maken.

Het *Apostolische Genootschap* heeft sinds 1952 een kerk aan Meulenwiekelaan 49 in Bussum. Hun kerk was in 1918 aanvankelijk aan de Kromme Englaan 1. In 1930 bouwden ze een kerk aan de Oud-Bussumerweg, die ze na een landelijk conflict na 1946 moesten verlaten. Het is een religieus-humanistische gemeente. De oorsprong van de apostolischen ligt in het 19de-eeuwse Engeland. De kerk aan de Kromme Englaan werd in 1931 overgenomen door de Joodse Gemeente.

Besluit

Hierboven is het protestantse kerkelijk landschap in het Bussum van omstreeks 100 jaar geleden geschilderd. We hebben de roomskatholieken, die een groot deel van de bevolking uitmaakten, buiten beschouwing gelaten. Wat zijn de verschillen met nu? Destijds behoorde een grote meerderheid van de bevolking tot een kerkgenootschap. Groepen (protestantse) gelovigen stonden soms tegenover

elkaar en konden zich in Bussum de luxe veroorloven elk een eigen kerkgebouw te hebben. Nu is er meer tolerantie, of is het onverschilligheid? Hervormden en gereformeerden in Bussum hebben zich in 2008 verenigd en heten sinds dat jaar de Protestantse Gemeente Bussum.

Maar buiten de PKN zijn er nog steeds diverse zelfstandige, voornamelijk vrijzinnige, geloofsrichtingen of kerken. In Bussum zijn dat de Remonstranten, de Doopsgezinden, de Luthers en de Apostolischen. De vrijzinnigen in Bussum hebben veel gemeenschappelijke diensten en gezamenlijke activiteiten.

Noten

1. Van 'reformatio' = 'verbetering' (van de Rooms-Katholieke Kerk)
2. 'hervormd' en 'gereformeerd' hebben taalkundig dezelfde betekenis.
3. Rechtzinnig staat tegenover vrijzinnig. Rechtzinnigen stellen dat zij zich strikt houden aan traditionele verklaringen van wat in de Bijbel staat. Vrijzinnigen kiezen voor een minder strikte interpretatie.
4. Doleantie komt van 'doleren' dat klagen of treuren betekent.
5. Elke plaatselijke Gereformeerde Kerk heette Kerk, samen vormden ze de Gereformeerde Kerken in Nederland. Bij de hervormden sprak men van de landelijke Nederlandsch Hervormde Kerk, plaatselijk van een Hervormde gemeente.
6. 'Vrijzinnig' is een containerbegrip. Hier gaat het om het vrijzinnige protestantisme. Dat hield in: afstand houden van dogma's (vaststaande opvattingen) van het traditionele christendom. De tegenpool is het orthodox-protestantisme, ook wel rechtzinnig of behoudend genoemd.
7. Confessioneel, van 'confessie' is (geloofs)belijdenis, zoals dat in de *Heidelbergse Catechismus* wordt verwoord.
8. Binnen het orthodox-protestantisme zijn er individuen of groepen personen die bevindelijk of piëtistisch genoemd worden. Bij hen ligt de nadruk op het persoonlijk geloofsleven. Er is ook sprake van lijdelijkheid en wereldmijding.
9. Een remonstrantie is een verweerschrift.